

Community-Based Punishments from Jurisprudence and Economics Viewpoint

Mohammad Ali Amiri¹, Kamal Khajepour Banadaki^{2*}, Mohammad Mehdi Barghi³

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Department of Criminal Law and Criminology, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Education, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Theology, Meybod University, Meybod, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 297-316

Article history:

Received: 28 Apr 2023

Edition: 2 Jun 2023

Accepted: 27 Jul 2023

Published online: 23 Sep 2023

Keywords:

Community-Based Punishment, Criminal Justice, Correction of Criminal.

Corresponding Author:

Kamal Khajepour Banadaki

Address:

Iran, Yazd, Islamic Azad University, Yazd Branch, Department of Education.

Orchid Code:

0009-0002-5639-4806

Tel:

09131574623

Email:

Kamalkhajepoor@yahoo.com

ABSTRACT

Background and Aim: Given the effectiveness of community-based punishments in society, these kinds of punishments have been created to prevent crime. Community-based punishment intends to prevent offender from committing crime or being in the situation of committing crime. Therefore, these crimes have been welcomed by international institutions and documents. The purpose of present study is to analyze the community-based punishment from jurisprudential and economical viewpoint. Because only in the light of this analysis, the benefits of community-based punishments can be discussed.

Method and Materials: The research is descriptive_analytical. Library method has been used.

Ethical Consideration: In present study, text originality, honesty, and trustworthiness have been observed.

Finding: These punishments are acceptable from the viewpoint of jurisprudence and economics.

Result: Community-based punishments Cause Social acceptability and strengthening of good responsibility in the criminals, fighting against the increase of recidivism and creating public trust in function of the penal system reflects community based punishments. Community-based punishments reduce the criminal population of prisons and result in saving money and economy. According to the existing discourse, rehabilitation and correction of criminal in community-based punishment have been more effective.

Cite this article as:

Amiri M A, Khajepour Banadaki K, Barghi M M. *Community-Based Punishments from Jurisprudence and Economics Viewpoint*. *Economic Jurisprudence Studies*. 2023.

دوره پنجم، شماره پیاپی ۵، سال ۱۴۰۲

مجازات‌های جامعه‌گرا از منظر فقه و اقتصاد

محمدعلی امیری^۱، کمال خواجه‌پور بنادکی^{۲*}، محمدمهدی برغی^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران.

۲. استادیار، گروه معارف، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران.

۳. استادیار، گروه حقوق، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه میبد، میبد، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: مجازات‌های جامعه‌گرا در راستای اثربخشی که در جامعه دارند با هدف پیش‌گیری از جرم و جنایت ایجاد می‌شوند. این مجازات‌ها در صدد هستند که با انجام مجازات، مرتکب در صدد انجام و شرایط مجدد ارتکاب قرار نگیرد. لذا این مجازات‌ها مورد استقبال نهادها و اسناد بین‌المللی قرار گرفته است. هدف از این پژوهش تحلیل مجازات‌های جامعه‌گرا از نظر فقهی و اقتصادی است زیرا در پرتو این تحلیل می‌توان به مزایا مجازات‌های جامعه‌گرا پرداخت.

مواد و روش‌ها: مقاله حاضر توصیفی-تحلیلی است. برای گردآوری داده‌ها از روش کتاب‌خانه‌ای استفاده شده است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: مجازات‌های جامعه‌گرا از نظر فقهی و اقتصادی مورد پذیرش هستند.

نتیجه: مجازات‌های جامعه‌گرا باعث بازپذیری اجتماعی و تقویت حسن مسئولیت در بزه‌کار، مبارزه با افزایش تکرار جرم و ایجاد اعتماد عمومی نسبت به عملکرد نظام کیفری، می‌شوند. مجازات‌های جامعه‌گرا در بردارنده کاهش جمعیت کیفری زندان و صرفه‌جویی در هزینه و اقتصاد می‌شوند. بر اساس روایات موجود اصلاح و بازپروری مجرمان در مجازات‌های جامعه‌گرا به‌نحو بهتری می‌تواند خود را نمایان سازد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۲۹۷-۳۱۶

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۸

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۳/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۷/۰۱

واژگان کلیدی:

مجازات‌های جامعه‌گرا، عدالت کیفری، اصلاح مجرم.

نویسنده مسئول:

کمال خواجه‌پور بنادکی

آدرس پستی:

ایران، یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یزد، گروه معارف.

کد ارکید:

0009-0002-5639-4806

تلفن:

۰۹۱۳۱۵۷۴۶۲۳

پست الکترونیک:

Kamalkhajepoor@yahoo.com

۱. مقدمه

در این راستا در بین پژوهش‌هایی که به موضوع مقاله حاضر نزدیک باشند، مقاله‌ای با عنوان «رویکرد عوام-گرایی کیفری به عدالت کیفری نوجوانان و جوانان» نوشته فرجیها و مقدسی (۱۳۸۹) را می‌توان نام برد. در این مقاله بررسی تطبیقی عوام‌گرایی کیفری انجام شده است و یک بازنمایی اغراق‌آمیز برای جرم توسط رسانه‌ها را بیان می‌کند. پژوهش دیگر، پایان‌نامه‌ای با عنوان «مجازات‌های جایگزین حبس در حقوق کیفری ایران» نوشته حاجی‌تبار فیروزجائی (۱۳۹۳) است که در آن نویسنده آثار مخرب و زیان‌بار مجازات‌های سالب آزادی را بیان می‌کند و امیدوار است که این مجازات‌های جایگزین بتوانند جبران کاستی‌های مجازات‌های حبس را داشته باشند.

۲. مواد و روش

این تحقیق از نوع نظری است و روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی است و روش گردآوری اطلاعات به صورت کتاب‌خانه‌ای است و با مراجعه به اسناد، کتب و مقالات صورت گرفته است.

۳. ملاحظات اخلاقی

در تمامی مراحل نگارش پژوهش حاضر، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

مجازات، شدیدترین ضمانت اجرایی است که از سوی جامعه بر فرد منحرف تحمیل می‌شود باید به عنوان آخرین حربه و راهکار مورد استفاده قرار گیرد و نحوه به کارگیری آن را نمی‌توان بی‌قید و بند گذاشت، زیرا مجازات در مستقیم‌ترین حالت ممکن بر تمامیت جسمانی مرتکب تأثیر می‌گذارد. از این رو همواره اندیشمندان مطالعات حقوق کیفری سعی کرده‌اند با تمسک به اصول و ضوابطی، مجازات را مقید به ارزش‌های انسانی کنند تا مجرم به بیش از آنچه استحقاق دارد متحمل درد و رنج نشود. طراحی و پیشنهاد اصولی همچون اصل شخص بودن مجازات-ها، اصل فردی کردن مجازات‌ها، اصل تساوی مجازات‌ها و اصل تناسب بین جرم در همین راستا بوده است. به همین جهت، با مطالعه در سیر تکوین مجازات‌ها مشخص می‌شود نظام‌های عدالت کیفری با عدول از کیفرهای بدنی به سوی کیفرهای سالب آزادی گام برداشته‌اند تا با تمسک به رویکردهای اصلاح و درمان در جهت بازاجتماعی شدن مرتکب گام بردارند.

در این خصوص سؤالاتی که مطرح می‌شود این است که مجازات‌های جامعه‌گرا مورد پذیرش فقه قرار گرفته است؟ یا سؤال دیگر اینکه از نظر اقتصادی این مجازات‌ها چه نتیجه‌ای در بر دارند؟

با بررسی پژوهش‌های صورت گرفته در خصوص مجازات‌های جامعه‌گرا می‌توان گفت موضوع دارای نوآوری است؛ زیرا تا کنون پژوهشی از منظر اقتصاد مجازات‌های جامعه‌گرا را بررسی نکرده است. در این پژوهش سعی شده است که از منظر اقتصاد و فقه نگاهی به تدبیر مجازات‌های جامعه‌گرا داشته باشیم.

۴. یافته‌ها

یافته‌ها حاکی از این است که مجازات‌های جامعه‌گرا در سال‌های اخیر مورد نظر عدالت کیفری قرار گرفته است و از نظر اقتصادی و فقهی باید گفت که رویکرد این مجازات‌ها از دیرباز مورد توجه فقه و اقتصاد قرار گرفته است و دارای مزایای اقتصادی نیز است. در نتیجه ضرورت اجرای مجازات‌های جامعه‌گرا واضح و مبرهن است.

۵. بحث

در این قسمت مفاهیم و یافته‌های پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱.۵. جرم، مجازات و اهداف آن

جرم عبارتست از عدم برآورده ساختن توقعات مدون در رابطه با موقعیت و نقشهای اجتماعی که درمورد آن مجازات معینی مقرر گردیده است. جرم به انجام فعل و یا ترک فعلی اطلاق می‌شود که مقنن به منظور جلوگیری از ارتکاب آن، کیفر معینی را مقرر کرده است. قسمتی از مقوله پیش‌گیری از ارتکاب جرم با تعیین مجازات و تنبیه متناسب با جرم بزه‌کاران و اعمال آن است. مجازات دارای اثر بازدارندگی در مورد وقوع جرم و تکرار مجدد آن هستند.

حبس از جمله اقسام مجازات‌ها به‌شمار می‌رود که علاوه بر زیاد بودن هزینه‌های مربوط به آن دارای کارایی کمتری نیز هست. مجازات‌های جایگزین حبس به منظور رفع زیان‌های ناشی از حبس و مثر ثمر کردن و کارا تر کردن مجازات‌ها پیش‌بینی شده-

اند. مجازات‌های جامعه‌گرا جایگزین حبس به مجازات‌های جایگزینی اطلاق می‌شود که با امان نظر به نقش‌های بزه‌کار، سرمایه‌های وی، میزان ضرر و زیان‌ها و صدماتی که برای جامعه و افراد زیان‌دیده ببار آورده‌اند و نیز با همکاری سایر نهادهای دولتی عمومی و مردمی در خصوص بزه‌کاران اعمال می‌شود.

در کل دیدگاه اندیشمندان راجع به اهداف مجازات را می‌توان به دو دیدگاه اخلاقی و سودمندی یا فایده-گرایی تقسیم کرد (بنکس، ۲۰۱۲، ۱۰۵). در دیدگاه نخست هدف از مجازات عبارتست از سرزنش اخلاقی بزه‌کار در مورد بزه‌ی که به وقوع پیوسته است (هودسون، ۲۰۰۳، ۳). مبتنی بر این دیدگاه، مجازات بر اساس اصل جبران قرار داشته و هر کس دچار خطایی شود و جامعه و اعضای آن را دچار ضرر و زیانی کند، ملزم به جبران آن خواهد بود (اصلاحی، ۱۳۸۶، ۲۹). اصل مذکور که هم در سنت حقوقی ایرانی - اسلامی و هم در سنت حقوقی - فلسفی غرب ریشه داشته، برگرفته از تئوری مکافات گرایی می‌باشد. در تئوری مذکور مبنای واکنش مجازات مرتکب با توجه به پیشینه و ملاحظه اقدام بزه‌کارانه او صورت می‌گیرد (برونل، ۱۹۹۸، ۳) که در این صورت میزان مجازات اعمال شده نباید از حد برابر یا به فراخور طبیعت یا سنگینی بزه ارتكابی بیشتر یا کمتر باشد؛ چرا که مجازات جایگزینی به فراخور بزه ارتكابی و تاوان عمل بزه‌کارانه به‌شمار می‌رود (پریمراتز، ۱۹۹۹، ۲-۱۳).

هدف فایده‌گرا و بازدارنده مجازات امکان دارد که دارای سه جنبه باشد (بولک، ۱۳۸۴، ۳). ۱. پیش-گیرانه به مفهوم کاهش انگیزه بزه‌کارانه بزه‌کار، با ایجاد تحول در نحوه تفکر وی به وسیله تصور

نشده است (شهید ثانی، ۱۳۸۱، ۶۹) یا حد شرعی دارد ولی شرایط آن جمع نیست. از آنجا که قضات به حکم طبیعت انسانی خود همواره می‌توانند تا آرای عاقلانه صادر کنند، بسیار پیش آمده است که دادگاه برای پرهیز از محکومیت و اعمال مجازاتی که ناعادلانه پنداشته است، متهم واقعاً مرتکبی را تبرئه کرده است. به همین دلیل است که وجود کیفیت مخففه و استفاده از آن می‌تواند موجب تقلیل مجازات شود (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ۱۵).

۲.۵. مجازات‌های جامعه‌گرا جایگزین حبس

هر جامعه‌ای اقتضائات مخصوص به خویش را دارد و بزه در بستری اجتماعی و فرهنگی به وقوع می‌پیوندد که باید در تدوین و تعیین کیفرها مورد توجه قرار گیرند. تعیین مجازات با رویکردی جامعه‌شناختی و ضمن تصریح بر سرمایه‌های افراد و خصوصیات ویژه بزه‌کار، زیان‌دیده، نوع بزه ارتكابی و شرایط جامعه می‌تواند اسباب انطباق بیشتر این مجازات‌ها با حقایق جامعه و کارایی قابل ملاحظه آن‌ها و دستگاه قضایی را فراهم آورد. نگرش مذکور که بر مبنای کاهش و افزایش سرمایه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بزه‌کاران قرار دارد به‌صورت بالقوه می‌تواند در کاهش پیامدها و مضرات اعمال مجازات حبس و کارایی‌بخشی نظام مجازات در خصوص بزه‌کاران و جامعه و گسترش عدالت جزایی در اجتماع تأثیرگذار باشد.

تهدید محرومیت از پاداش، جریمه و یا هر کیفری که به فراخور نقش‌های اجتماعی بزه‌کاران و سرمایه‌های به‌دست آمده از آنان و نیز میزان و ضرورت هنجارها

دورنمای آثار سوء وقوع جرم (پرادل، ۱۳۸۱، ۱۱۶) که در برگیرنده بازدارندگی خاص و عام است (مارش، ۲۰۰۳، ۶۶۳). ۲. بازسازی اجتماعی بزه‌کار به مفهوم اقدامات و راهکارهایی است که فرد بزه‌کار به شرایطی از رفتار اجتماعی بهتر و مطلوب‌تر برگردد (مانیا، ۲۰۰۴، ۲۰۳). ۳. چشم‌پوشی و راندن فرد مجرم (ناتوان‌سازی) که در چارچوب مجازات‌هایی همچون اخراج از جامعه، مرگ، ساقط کردن دائم آزادی، تبعید و انتقال همیشگی بزه‌کاران به مناطقی دورافتاده اعمال می‌شوند (بولک، ۱۳۸۴، ۳۵).

فقه‌های گذشته مباحث مجازات را در کتب فقهی نیاورده‌اند و به یک تعریف مختصر از مجازات بسنده کرده‌اند. برای نخستین بار در سابقه تقنین پس از انقلاب است که مقنن موارد سقوط مجازات را احصا کرده است و بدین ترتیب موارد سقوط مجازات شامل: عفو، نسخ قانون، گذشت شاکی، مرور زمان، توبه مجرم و اعمال قاعده دراه خود نشانگر این است که سیاست‌های کیفری اسلام نه مبنی بر انتقام جویی که حاکی از بزرگداشت کرامت انسانی است. «حد» در اصطلاح شرعی به معنای مجازاتی مقدر و معلوم در کتاب یا سنت است که از سوی شارع برای فرد مجرم و گناهکار در ارتکاب پاره‌ای از معاصی خاص، تشریح گردیده است، بنابراین امام و حاکم حق تجاوز از آن ندارد (شهید ثانی، ۱۳۸۱، ۶۵).

تعزیر در اصطلاح فقها عقوبتی است برای انجام رفتار مفسده‌انگیز، خلاف مصالح عموم و ارتکاب معصیت. به بیان دقیق‌تر، تعزیر عبارت است از هر فعل قبیح و حرام یا ترک هر واجبی اعم از واجب عقلی مثل رد امانات و واجب شرعی مثل قضای دین که در شرع برای غالب مصادیق آن حد و اندازه خاصی تعیین

توانایی برخوردار باشد که با توجه به شرایط مذکور بر مبنای عدل و انصاف اقدام به صدور حکم کند. کیفرهای جامعه‌گرا رسمی به صورت بالقوه می‌توانند زمینه‌ساز افزایش عدالت قضایی در جامعه باشند. مثلاً چنانچه یک کارگر، مدیر و یا پزشک اقدام به دزدی کنند مجازات هر سه آن‌ها الزامی است ولیکن میزان و نوع مجازات اعمالی نمی‌تواند یکسان و برابر باشد.

به نظر نگارنده مجازات اقتصادی یا حبس کارگر که احتمالاً از درآمد کمتری برخوردار بوده است و بستر مناسب جهت بزه‌کاری وی را ایجاد نکرده است، موجب ضعیف‌تر شدن وی به لحاظ اقتصادی می‌شود و ممکن است زمینه‌ساز اقدام هرچه بیشتر وی نسبت به ارتکاب جرم باشد؛ از طرفی نمی‌توان از مجازات وی چشم‌پوشی کرد. بدین ترتیب ضرورت دارد که مجازات وی به صورت دیگری انجام شود. مجازات مدیر و یا پزشک نیز به همین ترتیب صورت می‌گیرد، به دلیل انتفاع و تمکن مالی، صرف مجازات اقتصادی نمی‌تواند موجب کاهش وقوع جرم برای خودشان و دیگران باشد؛ بلکه قاضی باید بتواند که مضاف بر مجازات اقتصادی، سایر اقسام مجازات‌ها را نیز در مورد آن‌ها به اجرا درآورد.

۱.۲.۵. اهداف مجازات‌های جامعه‌گرا

زمانی که درباره اهداف یک پدیده اجتماعی همچون مجازات صحبت به میان می‌آید در حقیقت دورنمایی تصور می‌شود که پدیده مذکور در تلاش جهت دستیابی به آن می‌باشد. از این رو همه تئوری پردازان اهدافی را شرح می‌دهند که در نتیجه اجرای آن

و ارزش‌های مورد انتظاری که مراعات نشده است و اضرار و صدمات وارده به جامعه و یا افراد بزه‌دیده و به‌منظور پیش‌گیری از مضرات و پیامدهای ناخوشایند زندان به وسیله مراجع مربوطه قضایی و ضابطان آن‌ها اعمال می‌شود، مجازات‌های جامعه‌گرا جایگزین حبس اطلاق می‌شود. کیفرهای اجتماعی را می‌توان زیر عنوان بازخوردهای منفی که یک شخص در جامعه دریافت می‌کند، تعریف کرد و مبتنی بر این، هر گونه توبیخی که در مورد اعضای جامعه اعمال شود مجازات جامعه‌گرا خواهد بود که هم می‌تواند رسمی و یا غیر رسمی باشد و امکان اجرای آن‌ها به وسیله دولت و یا رویه عدالت کیفری وجود دارد و همچنین شامل نظارت‌های اجتماعی و فردی جهت تنظیم رفتار سایرین به وسیله روش‌های غیر رسمی هستند (انس، ۲۰۰۳، ۸۰).

مقصود از مجازات‌های جامعه‌گرا رسمی، کیفرهایی است تلفیقی که با توجه به شرایط بزه‌کاران، اقسام جرائم، شرایط بزه‌دیده و جامعه و در نهایت میزان انتفاع بزه‌کاران از سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی تعیین می‌شوند. مجازات‌های جامعه‌گرا رسمی، به مثابه نظام تعیین مجازات بزه‌کاران با توجه به میزان برخورداری آن‌ها از سرمایه‌های چهارگانه اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی‌شان و با امعان نظر به شرایط فرد بزه‌کار، بزه ارتکابی، شرایط بزه‌دیده و جامعه، مجموعه مجازات‌هایی را به شکل تلفیقی در چهار حوزه مجازات‌های جامعه‌گرا، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در نظر می‌گیرد.

به دلیل اینکه اندازه و نوع کیفر اعمالی به شرایط موجود بستگی دارد و قاضی باید از این اختیار و

۱۳۸۴، ۸۹). از سوی دیگر پرداخت‌کنندگان مالیات نیز نسبت به تأدیهٔ هزینهٔ زیادی برای بزه‌کاران تمایل چندانی ندارند. کیفرهای جامعه‌گرا علاوه بر اینکه پیش‌گیری از افزایش جمعیت کیفری زندان‌ها را سبب می‌شود، در بعضی از موارد همچون خدمات جامعه‌گرا و پرداخت مجازات نقدی روزانه حتی در بر دارندهٔ بار مثبت مالی برای اجتماع و دولت است. بدین ترتیب علاوه بر کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها، صرفه‌جویی در هزینه‌ها از جمله اهداف اصلی مجازات‌های جامعه‌گرا به‌شمار می‌رود (گودرزی، ۱۳۸۴، ۳۲).

۲.۱.۲.۵. بازپذیری اجتماعی بزه‌کار

از جمله مهم‌ترین اهداف مجازات‌ها اصلاح فرد مجرم است. «اشخاص ناهنجار و کج‌رفتار خواستار درمان خاصی به جز مجازات برای خویش هستند. جواب این تقاضا اصلاح و درمان بیماری و برطرف ساختن شرایط ناهنجار می‌باشد که در پیروی قانون ممانعت به‌عمل آورده است» (بینا، ۱۳۸۰، ۴).

این هدف مجازات بالاخص بعد از بروز جنبش دفاع اجتماعی جدید اساسی‌ترین هدف کیفر محسوب شد (گودرزی، ۱۳۸۴، ۳۲). کیفرهای جامعه‌گرا هم به‌دلیل برخورداری از صبغهٔ اجتماعی و این ادعا که به‌منظور پیش‌گیری از آثار نامطلوب زندان به‌وجود آمده‌اند، هدف مزبور را جزو مهم‌ترین اهداف خود قرار داده است. همین‌طور در حین اجرای کیفرهای جامعه‌گرا، مجرم نسبت به عمق و آسیب ناشی از رفتار خویش بر اجتماع و بزه‌دیده آگاهی می‌یابد و با احیای احساسات نیک انسانی، مسئولیت کارهای

پدیدهٔ مزبور تحقق خواهد یافت. مجازات‌های اجتماع محور نیز خارج از این قاعده نیستند و تئوری پردازان اهدافی را برای آن در نظر گرفته‌اند و امیدوارند که در صورت اعمال درست این مجازات‌ها به این اهداف نائل آیند. در مبحث حاضر این اهداف را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱.۱.۲.۵. کاهش جمعیت زندان و صرفه‌جویی در هزینه‌ها

زندان به‌مثابه یکی از مهم‌ترین ابزارها جهت مجازات در حقوق کشور فرانسه و هم‌زمان در جوامع غربی زیادی ترویج یافت (پورهاشمی، ۱۳۸۳، ۲۱۹). با وجود همهٔ تغییر و تحولاتی که تا به حال در خصوص زندان‌ها صورت گرفته، شاید بتوان دلیل توسعهٔ سریع زندان را در تبلیغات گسترده و نقش اصلاحی و انسانی بودن آن در مقایسه با کیفرهای گذشته قلمداد کرد. «زندان به سربازخانه‌ای می‌ماند با کمی سخت‌گیری، به مدرسه‌ای می‌ماند بدون چشم‌پوشی و به کارگاهی می‌ماند تاریک ولیکن نهایتاً هیچ تمایز قابل ملاحظه‌ای با آن (مدرسه) ندارد» (امیرارجمند، ۱۳۸۱، ۱۱؛ ناظرالاسلام کرمانی، ۱۳۶۳، ۱۷۰). زندان به دلیل دوری از کیفرهای تزدیلی و بدنی سابق نظیر شلاق، برخورداری از نقش اصلاحی و دور نگهداشتن فرد بزه‌کار از اجتماع از سوی دولتمردان و عموم مردم مورد توجه قرار گرفت و سبب گردید که در مدتی کوتاه به عنوان اصلی‌ترین مجازات جرائم بسیاری در نظر گرفته شود (بینا، بی‌تا، ۶).

این افزایش جمعیت کیفری زندان هم برای دولت و هم برای خانواده فرد هزینه‌بردار بود (گودرزی،

از هنگامی که اصطلاح بزه‌دیده به حوزه مطالعات جرم‌شناسی ورود پیدا کرد و دانش بزه‌دیده‌شناسی بوجود آمد و بالاخص بعد از بروز بزه‌دیده‌شناسی حمایتی (ثانویه) (رایجیان اصلی، ۱۳۸۴، ۱۳). «عدالت ترمیمی در پی کمک به بهبود شرایط بزه‌دیده و توانمندسازی کلیه طرفین دارای حق، نقش یا سهم در عدالت به‌منظور حضور مؤثر و نتیجه‌بخش در آن می‌باشد» (نجفی ابرآبادی، ۱۳۸۲، ۲۴).

از این‌رو امکان ترمیم، جبران خسارت، بازسازی و احیای مجدد زندگی بزه‌دیده و اعاده شرایط وی به حالت پیش از بزه دیدگی و گسترش عدالت و امنیت در اجتماع از جمله اهداف و مقاصد عدالت ترمیمی به شمار می‌روند. کیفرهای جامعه‌گرا هم که در جهت مشارکت مؤثر اجتماع و بازپذیری مطلوب‌تر مجرم به‌دنبال آن‌اند که با توجه به وضعیت مجرم و شرایط مالی وی در راستای جبران خسارت بزه‌دیده گام بردارند. جبران اضرائی که هم به شکل مادی و هم به شکل معنوی امکان‌پذیر است. بالاخص در بعضی از کیفرهای جایگزین همچون خدمات جامعه‌گرا شرط اعمال، اخذ رضایت و جبران ضرر و زیان بزه‌دیده است (اختری و دیگران، ۱۳۹۸، ۴۷).

۵.۱.۲.۵. اعتماد عمومی نظام عدالت کیفری

مردم زمانی احساس امنیت و آرامش دارند که خود اجرای قانون را ملاحظه‌گر باشند. در حال حاضر تعداد زیاد زندانی‌ها و هزینه‌های گزاف آنان سبب شده است که تعداد زیادی از محکومان به حبس به مرخصی‌های گاه بلندمدت بروند. بدین ترتیب افراد بزه‌دیده و جامعه نا آشنا با حقوق با ملاحظه چنین

خویش را می‌پذیرد و در کیفرهایی نظیر خدمات جامعه‌گرا و تعلیق مراقبتی، از مهارت‌ها یا آموزش‌های مورد نیاز برخوردار می‌شود و بستر مناسب جهت بازگشت او به اجتماع ایجاد می‌شود (پیامی و دیگران، ۱۴۰۰، ۷۲).

۳.۱.۲.۵. مقابله با تکرار وقوع جرم

مجازات حبس موجب برچسب زنی به شخص می‌گردد که این امر سبب طرد شدن وی بعد از ورود به اجتماع و ادامه نقش‌آفرینی تحت عنوان مجرم بعد از پذیرش شخصیت بزه‌کارانه خویش خواهد شد (توماس و بویلفند، ۱۳۸۰، ۱۵۰). این مسئله در کیفرهای جامعه‌گرا مورد توجه واقع شده است. کیفرهای جامعه‌گرا با هدف کاهش میزان تکرار وقوع جرم به عرصه ضمانت اجراهای کیفری ورود پیدا کرده‌اند ولی نه از طریق شیوه‌های انفعالی بلکه با تحت تأثیر قراردادن مجرم به‌منظور اصلاح و بازپروری اجتماعی وی. برای مثال در خدمات جامعه‌گرا تقاضای این خدمات از مجرم حاکی از عدم طرد شدن وی توسط اجتماع است و کماکان وی را عنصر مطلوبی قلمداد می‌کند (گودرزی، ۱۳۸۲، ۱۱۳). بنابراین می‌توان گفت ترکیبی از مجازات و بازپروری بدون چسباندن هیچ‌گونه انگ و برچسبی بر او موجب انصراف وی از تکرار مجدد جرم خواهد شد.

۴.۱.۲.۵. جبران ضرر و زیان شخص بزه‌دیده

شارع به منظور ارتکاب جرمی غیر جنایی میزان و نوع آن را تعیین کرده و اعمال آن بعد از اثبات صرفاً از طریق حکومت انجام می‌پذیرد» (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۸۴، ۲۶).

تعیین نوع و میزان در شرع مقدس: در حد برعکس تعزیر نوع و میزان حدود تعیین شده است؛ برای مثال صد ضربه شلاق به منظور کیفر زانی و زانیه در نظر گرفته شده است (سوره نور، آیه ۲) و یا کیفر قذف هشتاد ضربه تازیانه شلاق تعیین شده است (سوره نور، آیه ۴).

اجرای حد بعد از اثبات صرفاً توسط حکومت: با این شرط کفاراتی نظیر کفاره قتل عمد و کفاره افطار روزه و ... از تعریف مستثنی می‌شوند. هرچند برای بعضی معاصی غیر جنایی لزوم کفاراتی مطرح بوده است و حتی نوع و میزان آن را هم شرح داده است؛ لیکن انجام کفاره بر ذمه خود شخص مرتکب جرم می‌باشد و نه حکومت. از طرفی اجرای حدود تکلیف حکومت بوده است و بدین سبب در روایات اقامه حدود تکلیف حاکم قلمداد شده است (طوسی، ۱۴۱۶، ۱۵۲).

۲) قصاص: قصاص به کسر نخست از ماده «قص» در اصل به مفهوم مماثله، برابری و تعادل است. از نظر اهالی لغت، قصاص دنبال کردن و پیگیری نشانه و اثر چیزی است و مجازات جانی را بدین لحاظ عنوان قصاص داده‌اند که جنایت جانی جهت اجرای مانند آن علیه او دنبال می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴، ماده قص). فقها با امعان نظر به مفهوم لغوی قصاص از آن با عنوان استیفای اثر جنایت مجرم یاد کرده‌اند و مقصود از آن را کیفری قلمداد کرده‌اند که بر جانی

اشخاصی به فساد دستگاه قضایی گمان برده است و حس بی‌اعتمادی در آن‌ها افزایش می‌یابد. واقعیت آن است که پاسخ به بعضی از گرایش‌های سخت‌گیرانه به وقوع جرم و لزوم ایجاد منابع مالی جهت مقابله با آن شمار زیادی از مسئولان کشورهای مختلف را با مسائل و چالش‌هایی مواجه ساخته است. در مقابل زندان‌های شلوغ و هزینه‌های هنگفت ساخت زندان، کیفرهای جامعه‌گرا مسئولان را توانمند کرده است تا جامعه را مطمئن کنند که ضمن صرفه‌جویی‌های مالی و پیش‌بینی اقدامات بازدارنده ناظر بر ارتکاب جرم، با بزه ارتکابی نیز شدیداً برخورد خواهد شد (هاشم بیگی، ۱۳۷۲، ۱۹۸). به دیگر سخن از یک سو بدین سبب که کیفر جامعه‌گرا در بردارنده هزینه کمتری برای دولت است و جامعه مدنی هم در اعمال آن دخالت داشته و به وضوح شاهد اجرای مجازات بوده، اعتماد جمعی به نظام عدالت کیفری فزونی خواهد یافت و از سوی دیگر به دلیل حضور و تعامل مردم ارتباط قوی‌تری میان دستگاه قضایی و شهروندان به وجود می‌آید.

۳.۵. مجازات‌های جامعه‌گرا از نظر فقه

مجازات‌ها در حقوق کیفری اسلام به چهار دسته تقسیم شده‌اند که عبارت‌اند از حدود، قصاص، دیات و تعزیرات.

۱) حدود: از جمله مجازات‌های مهم حقوق کیفری اسلام می‌توان به مجازات حد اشاره کرد. چنین مجازاتی اساساً ناظر بر بُعد حق الهی و عمومی جرائم است. در مقام تعریف کیفرهای حدی می‌توان چنین بیان داشت که: «حد، عبارت است از مجازاتی که

هایی جهت کشف اهداف و خواست‌های پنهان در تشریح الهی وجود دارد (قیاسی و دیگران، ۱۳۸۵، ۳۶۶).

فلسفه کیفر در اسلام به شرح زیر عبارت است از:

۱.۱.۳.۵. عدالت و استحقاق بزه‌کار

بزه‌کار در نتیجه وقوع جرم دستورهای الهی را نقض کرده است و قوانین شرع را زیر پا گذاشته است و این امر از نظر عقلی و شرعی وی را سزاوار کیفر می‌کند. همین‌طور در بعضی جرائم مضاف بر حرمت‌شکنی، فرد بزه‌کار به منافع و اهدافی نائل می‌آید که غیر مجاز و نامشروع هستند و دست‌یابی بدان‌ها بدین-وسیله منجر به محرومیت دیگران از حق مشروع خویش می‌شود. بزه‌کار به دنبال وقوع جرم اقدام به جریحه‌دار کردن عواطف و احساسات مجنی علیه و اقوام وی و دیگر افراد جامعه می‌کند و در امنیت و آسایش اخلاقی ایجاد می‌کند و همه این موارد یعنی ظلم و بی‌عدالتی در ابعاد فردی و اجتماعی.

در نظام حقوقی اسلام که بر پایه عدالت قرار دارد، تمام قوانین و مقررات و بالاخص قوانین کیفری در جهت دست‌یابی به عدالت تبیین شده‌اند و تا آنجا که ممکن است باید بی‌عدالتی‌های ناشی از ارتکاب بزه حذف شوند (شیخ مفید، ۱۴۱۰، ۱۷۸).

۲.۱.۳.۵. عدالت‌خواهی در نظام کیفری اسلام

در نظام کیفری اسلامی علاوه بر عدالت، دو نهاد مهم دیگر نیز وجود داشته که سبب انعطاف‌پذیری عدالت کیفری در اسلام گردیده که آن دو عبارت‌اند از: توبه

وارد آمده و همانند عملی را که انجام داده در موردش اعمال نمایند (نجفی، ۱۴۰۴، ۲۱).

۳) دیه: در ماهیت دیه بین حقوق‌دانان اسلامی توافق و نظر یکسانی وجود ندارد؛ بعضی آن را کیفر عمومی جبران خسارت و برخی از آن با عنوان یک نهاد با ماهیت دوگانه یاد می‌کنند. مبتنی بر دیدگاهی که دیه را مجازات تلقی می‌کند، دیه به مالی اطلاق می‌شود که از سوی شارع در خصوص جنایت‌های خطایی و شبه عمد بر نفس و اعضا و منافع اعضا و همچنین در جنایت‌های عمدی که امکان قصاص وجود نداشته باشد به منظور پرداخت به بزه‌دیده و یا اولیای وی تعیین گردیده است (خویی، ۱۴۲۲، ۱۸۶).

تعزیر: تعزیر یکی از عمده‌ترین و پرکاربردترین کیفرهای حقوق کیفری اسلام به‌شمار می‌رود. راجع-به تعزیر تعاریف مختلفی ارائه شده است که از آن جمله می‌توان به این تعریف اشاره کرد: «تعزیر عبارتست از عقوبت و تأدیبی بر انجام گناهان و تخلفاتی که غالباً در خصوص آنه= از سوی شارع هیچ حد و اندازه‌ای تعیین نگردیده و میزان آن به حاکم محول شده است تا بر اساس مصحلت اقدام کند» (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۵، ۷۳).

۱.۳.۵. فلسفه کیفر در اسلام

تشریح فلسفه مجازات در اسلام مستلزم بررسی‌های عمیق و تلاش بسیاری است. چنین کوشش و بررسی بر اساس دو پیش‌فرض قرار خواهد داشت. ابتدا پیش‌فرضی کلامی است و آن عبارت است از باور بدین مطلب که احکام و مقررات الهی هدفمند هستند و دومین پیش‌فرض آنست که راه و روش-

شمار می‌رود. ایجاد مقررات فعلی و جرم دانستن کارهایی که اساسی‌ترین منافع و مصالح فردی و اجتماعی را تهدید می‌کند و همچنین تصریح بر اجرای کیفر در همین عالم و واگذار نکردن آن به عالم دیگر خود حاکی از ضرورت آثار و پیامدهای کیفرها در حیات اجتماعی و مادی بشر است (ظفری، ۱۳۷۷: ۴۰). زیرا چنانچه مقصود از اجرای مجازات فقط جزادهی به فرد بزه‌کار تلقی شود، امکان تحقق چنین مقصودی به شکلی دقیق‌تر و در عالم دیگر وجود دارد؛ از این‌رو لازم به ذکر است که علاوه بر محقق گشتن مقصود مذکور، سایر اهداف و مقاصد نیز که به حیات مادی انسان‌ها مربوط می‌شود مد نظر قرار داشته و کیفر از کارکرد دیگری به جز تحقق عدالت کیفری برخوردار است.

۳.۳.۵. آثار ناشی از اعمال کیفر

انگاره بررسی فلسفه کیفر در اسلام مبتنی بر پذیرش این حقیقت است که اسلام پیرو مفاسد و مصالح حقیقی است و جهت دستیابی به یکسری اهداف و مقاصد در حیات فردی و اجتماعی انسان‌ها قانون-گذاری گردیده است. بدین ترتیب در نظر داشتن نتایج فردی و اجتماعی، مادی و معنوی اعمال کیفر از جمله سایر ابعاد رویکرد اسلام در خصوص کیفرها به‌شمار می‌رود. چنین بُعدی از فلسفه کیفر در اسلام را می‌توان در مواردی که در زیر اشاره می‌شود ملاحظه کرد:

اسلام به‌منظور دستیابی به آثار و پیامدهای کیفر در فرد و جامعه، کیفر را صرفاً به آخرت موکول ننموده؛

و عفو، وقوع جرم در نظام کیفری اسلامی الزاماً ختم به مجازات بزه‌کار نمی‌شود و امکان دارد فرد بزه‌کار در نتیجه توبه یا عفو که دو جایگزین برای کیفر به شمار می‌روند از مجازات رهایی یابد و این امر از جمله دیگر نقاط افتراق رویکرد اسلامی با رویکرد جزادهی قلمداد می‌شود که اجرای کیفر را تحت هر شرایطی الزامی تلقی می‌کند. در حقیقت این همان اصل اقتضایی بودن کیفرها در نظام کیفری اسلام می‌باشد.

یکی دیگر از خصوصیات نظام کیفری اسلامی تفاوت عدالت در مرحله قانون‌گذاری با مرحله اعمال آن می‌باشد. در مرحله قانون‌گذاری به عدالت محض تا اندازه‌ای که در این عالم قابل تحقق و مطلوب بوده است توجه می‌شود لیکن در مرحله اجرا امکان دستیابی به عدالت حقیقی یا محض به عللی نظیر؛ متفاوت بودن شرایط خاص بزه‌کاران و همچنین اجراکنندگان مجازات و خطاپذیری راه‌های احراز جرائم، خیلی کم است. به باور یکی از محققان، حوزه مجازات در مراحل چهارگانه تعقیب، اثبات جرم، صدور حکم مبنی بر کیفر و اجرای مجازات به مراتب دشوارتر از قانون تلقی می‌شود (حسینی، ۱۳۹۰: ۱۶۶).

۲.۳.۵. هدفمندی در اجرای مجازات

امعان نظر به آثار و نتایج فردی و اجتماعی ناشی از اعمال کیفرها از جمله دیگر ابعاد رویکرد اسلام در رابطه با کیفر است. در رابطه با همه کیفرها، دست-یابی به آثار مطلوب در حیات مادی و معنوی بشر یکی از اهداف بسیار مهم تبیین و اعمال کیفرها به-

۱.۴.۳.۵. بازدارندگی

جلوگیری از وقوع جرم و ایجاد موانع جهت پیش‌گیری از نزدیک گردیدن به زشتی‌ها و آلودگی‌های عملی و اخلاقی، قسمت گسترده‌ای از آموزه‌های اسلامی را به خویش اختصاص داده است. اسلام در کنار برنامه‌هایی که از بین‌برنده‌ی انگیزه‌های بزه‌کارانه بوده است و انسان‌ها را از درون اصلاح می‌کنند. یک عامل بازدارنده‌ی بیرونی هم در نظر گرفته است تا چنانچه افرادی با وجود تمام برنامه‌های تربیتی اسلام باز هم به سمت بزه و تخطی از قوانین سوق یابند و حقوق دیگران را نادیده گرفتند، از بیرون بر آن‌ها نظارت کند و از کارهای بزه‌کارانه آنان پیش‌گیری به عمل آورد. عامل بیرونی مذکور عبارت است از همان کیفرهایی که بدست شارع وضع شده‌اند و هر یک از آن‌ها به‌نحوی از ارتکاب جرایم افزون‌تری پیش‌گیری می‌کنند.

با این همه طبیعتاً جلوگیری از وقوع جرم باید به‌نحوی صورت بگیرد که بتواند بر احساسات سودجویانه و بزه‌کارانه بزه‌کاران بالفعل و بالقوه تسلط یابد و بدین سبب دست‌یابی به هدف جلوگیری همواره توأم با نوعی خشونت و ایجاد ترس است که گاه امکان دارد با برخی دیگر از اهداف کیفر در تعارض قرار بگیرد. تحقق هدف مذکور در کیفرهایی که زیر عنوان «حد» در سیستم کیفری اسلام مطرح هستند، جلوه‌ی افزون‌تری دارد. از این‌رو که جرائم مستلزم حد همواره مصالح و منافع اساسی اجتماع را تهدید می‌کند و پایه‌های حیات اجتماعی را به لرزه در می‌آورد، بالطبع باید عمده‌ترین هدف، پیش‌گیری از ارتکاب این‌گونه جرائم در اجتماع باشد. باید از ارتکاب چنین جرائمی به هر نحو پیش‌گیری

بلکه بر اعمال آن در همین دنیا نیز تصریح ورزیده تا بدینوسیله نتایج آن شامل حال فرد و اجتماع گردد. نظام کیفری اسلام مضاف بر مصلحت فردی، به هنجارهای اجتماعی نیز عنایت ویژه‌ای مبذول داشته است و از آن‌ها در مقابل هنجارشکنان پشتیبانی می‌کند. از جمله روش‌های حمایتی اسلام می‌توان به حمایت کیفری اشاره کرد. توجه اسلام به هنجارها و مصالح اجتماعی در قلمرو کیفرهای حدی و قصاص به روشنی قابل ملاحظه است.

وجود دو نهاد عفو و توبه در نظام کیفری اسلام بیانگر آن است که اعمال کیفرها فاقد موضوعیت بوده است و در صورتی که امکان تحقق اهداف و مقاصد آن از طرق دیگری وجود داشته باشد هیچ اصراری جهت اعمال کیفرها وجود نخواهد داشت.

۴.۳.۵. اعمال کیفرها به صورت علنی

اسلام در بعضی از موارد بر اعمال مجازات در ملا عام تأکید کرده است. مقصود از اعمال علنی کیفرها، درس عبرت گرفتن دیگران است. به عبارتی، بر بعد ارباب و بازدارندگی عمومی آن تصریح شده است. با وجود اینکه فقها علنی بودن کیفرها را در خصوص جرم زنا عنوان کرده‌اند؛ اما ملاک آن در جرائم دیگر هم به چشم می‌خورد (قیاسی و دیگران، ۱۳۸۵، ۳۷۱-۳۷۲).

از طریق مطالعه و بررسی متون اسلامی اهداف و مقاصد زیر از اجرای مجازات قابل استخراج است:

شود و عسرت‌گذرای دنیوی را تحمل می‌کند، در آخرت که عذاب آن به مراتب دشوارتر و شدیدتر است رهایی خواهد یافت مگر اینکه از عمل خویش توبه نکرده باشد.

از امام باقر(ع) در رابطه با کسی که در دنیا حد بر وی جاری می‌شود پرسیدم آیا مجدد در آخرت نیز عذاب می‌کشد؟ حضرت فرمودند: «خداوند کریم‌تر از آن است (که مجدد وی را در آخرت عذاب کند). از این رو می‌توان گفت که اجرای حد در دنیا سبب رهایی از عذاب آخرت خواهد شد و بزه‌کار را تطهیر می‌کند. در ابواب گوناگون حدود ملاحظه می‌کنیم که در دوران رسول خدا(ص) و حضرت علی(ع) افراد به حضور حضرت می‌رسیدند و تقاضا می‌کردند که «طهرنی»؛ به معنای «من را از آلودگی گناه تطهیر بفرما». زمانی هم که حضرت علی قصد جاری کردن حد بر وی را دارد، آن فرد خوشحال بوده است و اشک شوق می‌ریزد و اظهار می‌دارد که «پروردگارا عقوبت دنیا برای من از عقوبت جهنم آسان‌تر می‌باشد» (حاجی مقیمی، بی‌تا، ۱۲۶).

۳.۴.۳.۵. اصلاح و تربیت

یکی از مواردی که در خصوص اهداف و مقاصد کیفر بر آن تأکید و تصریح شده است عبارت است از نقش تربیتی مجازات که دارای نقشی مؤثر در بازپروری بزه‌کار و دست‌یابی وی به درجه‌ای شایسته و توأم با سعادت است و به‌نحوی تکریم بزه‌کار محسوب می‌شود. سخت‌گیری در ثابت کردن اکثر جرائم جنسی و تصریح بر پرده‌پوشی آن حاکی از آن است که در جزادهی توجه کافی به اصلاح مجرم صورت نگرفته

به‌عمل آورد و مصالح جمعی را تأمین کرد، هرچند که امکان دارد برخی از مصالح و منافع فردی از میان رفته و در حقیقت فرد فدای جمع شود.

نام‌گذاری چنین کیف‌هایی با عنوان «حد» چندان بی‌تناسب با ماهیت آن‌ها نیست؛ چرا که از حد در مفهوم لغوی به معنی «منع» نیز یاد شده است و حدود به معنای موانع است. هم‌چنین در کیف‌های تعزیری، پیش‌گیری از وقوع جرائم از جمله مهم‌ترین اهداف مجازات به‌شمار می‌رود و حاکم اسلامی باید با توجه به اهداف مذکور اقدام به پیش‌بینی کیف‌های مناسبی برای جرائم کند. برای مثال در رابطه با جرائمی که فرد مجرم در پی دست‌یابی به منافع مادی غیر مجاز است، در نظر گرفتن کیف‌های مالی می‌تواند از نقش بازدارنده مهمی برخوردار باشد تا اینکه صرفاً به کیفر حبس یا تازیانه بسنده شود. در نظام کیفری اسلام هر دو بُعد بازدارندگی که عبارت‌اند از بازدارندگی عام و خاص مورد توجه قرار گرفته‌اند (الزحیلی، ۱۴۰۵، ۲۴۵).

۲.۴.۳.۵. تهذیب بزه‌کار

از جمله باورهای دینی ما آن است که هر عملی به نوبه خود در دنیا و آخرت و در ذهن و روان فرد آثار و پیامدهایی بر جای خواهد گذاشت و ما همیشه در گرو کارهای خویش هستیم. در اینجا زاویه دیگری از اهداف و مقاصد کیفر روشن می‌شود که کیفر موجب تهذیب بزه‌کار در دنیا و آخرت و پاک کردن وی از آثار شوم گناه است. نهایتاً با وجود اینکه تحمل کیفر دشوار است؛ ولی در جهت تأمین منافع و سلامت معنوی بزه‌کار خواهد بود. کسی که در دنیا کیفر می‌-

اینکه این دو نهاد از موارد جدیدالتأسیس در قانون اسلامی است به‌طور صریح در فقه جزایی آن بیان نشده است. با بررسی مواردی که باعث سقوط مجازات‌ها می‌شود مانند توبه و قاعده‌درا و دیدگاه عقل، و همچنین دیدگاه تسامحی و تساهلی فقه، و بررسی تعزیرات که هدف از آن بازداشتن از تکرار جرم و تأدیب جرم است، می‌توان گفت که در اسلام مجازات موضوعیت ندارد و از هر طریق که بتوان مجرم را اصلاح کرد و به راه راست هدایت کرد مجاز هستیم که از آن استفاده کنیم به شرطی که مخالف کتاب خدا و سنت وی نباشد و به‌عبارتی مورد ردع شارع نباشد. لذا با توجه به موارد گفته‌شده تعویق و تعلیق اجرای مجازات دارای مبانی فقهی است و از دیدگاه اسلام مقبول است (رستمی گرجایی، ۱۳۹۷، ۱۱۷).

۴.۵. تأثیر مجازات‌های جامعه‌گرا از نظر اقتصاد

نظام حقوقی قضایی ایران به سمتی پیش رفته است که ضمن کاهش مجازات حبس و تخفیف مجازات، کیفرهای جایگزین مانند انجام خدمات عمومی و استفاده از توانمندی‌های متهمان را به‌اجرا درآورده است. دوره تحول و تعالی قضایی را باید دوره شکوفایی در زمینه احکام مجازات‌های جایگزین به-شمار آورد (جباری و دیگران، ۱۳۹۸، ۳۶).

حبس یکی از تنبیه‌های قضایی برای بسیاری از جرائم با هدف بازدارندگی و کاهش انگیزه‌های بزه-کاران برای ارتکاب جرم محسوب می‌شود؛ اما بررسی‌ها، واقعیت‌های دیگری را نشان داده‌اند. به این

است. توصیه تأکیدآمیز رهبران دینی به افرادی که مرتکب زنا، لواط و مساحقه گردیدند بر این مبنا که توبه پنهانی به مراتب برتر از اعتراف به ارتکاب گناه و تحمل کیفر بوده، حاکی از آنست که در چنین جرایمی، اساسی‌ترین تأکید بر پشیمانی فرد مجرم بوده است.

در نظام الهی که مقصود غایی آن سعادت انسان و هدایت وی قلمداد می‌شود، کیفرها غالباً با هدف اصلاح مجرمان و بازپروری آنان صورت می‌گیرد. بدین ترتیب به‌استثنای برخی موارد که کیان اجتماع صدمه ببیند هیچ اصراری بر اعمال مجازات‌های خشن نیست. همین‌طور سقوط مجازات و یا تخفیف آن به‌موجب توبه و پشیمانی مجرم، گویای آنست که مقنن در اندیشه بازپروری شخص مجرم است و اعمال مجازات‌های ملایم و پنهانی هم گویای عنایت بیشتر مقنن به اصلاح فرد بزه‌کار است (حاجی مقیمی، بی‌تا، ۱۲۶).

از مهم‌ترین نهادهای حقوقی که امروزه نقش بسیار مهمی در تعیین و اعمال مجازات دارد، نهاد «تخفیف مجازات» است. عوامل چون گذشت شاکی، عفو، توبه، مرور زمان، قاعده‌درا از جمله مواردی است که برگرفته از فقه، تأثیرات و نقش به‌سزایی در تخفیف و سقوط مجازات دارند. در فقه امامیه، دست قاضی برای تعیین نوع و میزان مجازات باز گذاشته است تا با بررسی شرایط و وضعیت موجود قاضی نظر دهد (نسبیه اولاد، ۱۳۹۸، ۱).

تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات دارای مبانی نظری چون: کیفرزدایی، زندان زدایی، اصلاح و پیش‌گیری از تکرار جرم و جلوگیری از برچسب خوردن مجرم است. در مورد مبانی فقهی هم بنا بر

مفهوم که آثار منفی محبوس کردن مجرمان در موارد زیادی بر وجه مثبت آن غالب است.

درحالی که اولین هدف مجازات حبس، متنبه کردن و اصلاح رفتار مجرمان به‌شمار می‌رود؛ اما عموماً خلاف کاران از یکدیگر اثر می‌گیرند. ضمن اینکه برخی محکومان در صدد انتقام گرفتن از جامعه برمی‌آیند و پس از آزادی، به‌دنبال اولین فرصت برای ضربه زدن هستند که موارد متعددی از این نمونه را در پرونده‌های مختلف دیده‌ایم. علاوه بر این، اگر فرد زندانی، سرپرست یک خانواده باشد، متعلقین به او نیز دچار آسیب‌های روحی، اجتماعی و اقتصادی می‌شوند و سهم خانواده برای مواجهه با پس‌لرزه‌های غیبت یک عضو مهم، بیشتر از سهم جامعه است. زندانی پس از پایان مدت مجازات نیز، یک فرد نه‌چندان اصلاح‌شده خواهد بود که مشکلات ناشی از این دوره را به‌احتمال زیاد به خانواده و جامعه منتقل خواهد کرد. موارد ذکرشده صرفاً زوایایی از آسیب‌های اجتماعی است و دایرهٔ این تبعات در مواردی که مجرم، یک فعال بخش اقتصادی یا مدیر یک واحد تولیدی باشد، به‌مراتب وسیع‌تر خواهد بود. لذا نظام حقوقی قضایی ایران به سمتی پیش رفته است که ضمن کاهش مجازات حبس، کیفرهای جامعه‌گرا مانند انجام خدمات عمومی و استفاده از توانمندی‌های متهمان را به مورد اجرا درآورده است (کریمی، ۱۴۰۱، ۱۵).

به نظر نگارنده در پی اجرای سیاست حبس‌زدایی و کاهش جمعیت کیفری، می‌توان مجازات‌های جایگزین و جامعه‌گرا را مورد استفاده قضات قرار داد. در این خصوص باید ظرفیت‌های قانونی برای تعلیق

و تعویق مجازات حبس، بر محوریت خدمات اجتماعی و عام‌المنفعه قرار گیرد.

مفاد قانونی وجود دارد که در این مفاد تغییر رویکرد قانون‌گذار به‌وسیلهٔ قضات بیان شده است. مانند مادهٔ ۴۰ قانون مجازات اسلامی که در این ماده مقرر شده است: «در جرائم موجب تعزیر درجهٔ شش تا هشت، دادگاه می‌تواند پس از احراز مجرمیت متهم با ملاحظه وضعیت فردی، خانوادگی و اجتماعی و سوابق و اوضاع و احوالی که موجب ارتکاب جرم گردیده است در صورت وجود، صدور حکم را به مدت ۶ ماه تا دو سال به تعویق اندازد» یا اینکه در مادهٔ ۴۱ قانون مجازات اسلامی، تعویق‌های «ساده» و «مراقبتی» نیز بیان شده است. همچنین در مادهٔ ۵۰۲ قانون آئین دادرسی کیفری «تبدیل مجازات مناسب دیگر» برای جرائم تعزیری بیان شده است. قوانین ذکرشده از مهم‌ترین زیرساخت‌ها برای مجازات‌های جامعه‌گرا هستند تا محکومان بتوانند دوران محکومیت خود را به‌نحوی که می‌تواند از نظر اقتصادی تأثیرگذار باشد سپری کنند. این خدمات شامل: امور بهداشتی، درمانی، خدماتی و کارگری، فنی و حرفه‌ای و آموزشی است.

برای مثال مجازات‌های جامعه‌گرا در کنار وجه بازدارندگی و هزینه‌زا بودن آن، می‌تواند به‌عنوان یک فرصت اقتصادی برای فرد و جامعه در نظر گرفته شود. این موضوع از این جهت نیز حائز اهمیت می‌باشد، زیرا بسیاری از موقعیت‌های شغلی این افراد به جهت جرمی که مرتکب شده‌اند از دست می‌رود و اصنافی که با او کار می‌کردند زندانی را طرد می‌کنند، لذا از نظر اقتصادی می‌توان وجه این مجازات‌ها را در این شرایط در نظر گرفت.

۶. نتیجه

سیستم کیفری در هر کشوری همواره به دنبال اصلاح مجرمان می‌باشد و زمینه پیش‌گیری و مجازات را در سطح اصلی هدف خود قرار می‌دهد. این سیستم نظام‌های مختلفی را تجربه کرده است. سیاست‌های کیفری در مواردی دارای نتیجه مثبت و در مواردی دیگر دارای نتیجه منفی بوده‌اند. در سال‌های اخیر سیاست کیفری به دنبال مجازات‌های جامعه‌گرا بوده است؛ زیرا مجازات‌های حبس و سلب آزادی باعث اثرات منفی در اصلاح مجرمان بوده است. مجازات حبس باعث تراکم زندانیان، کمبود فضای زندان، هزینه رو به افزایش نگهداری زندانیان و تکرار جرم شده است. آثار منفی که با تشدید جرائم کیفری مواجه بودند، در مجازات‌های جامعه‌گرا تبدیل به تعلیق و تخفیف به مجازات شده‌اند. به همین منظور حقوق دانان بر آن شدند که مجازات‌های جامعه‌گرا را با هدف اصلاح مجرمان در پی گیرند. در حال حاضر مجازات‌های جامعه‌گرا روند افزایشی را داشته‌اند و دارای اثرات مثبتی نیز بوده‌اند. فارغ از بحث در خصوص مجازات‌های جامعه‌گرا و فواید آن در این پژوهش سؤالاتی مطرح شد که با بررسی مجازات‌های جامعه‌گرا از نظر فقه می‌توان نتیجه گرفت که از نظر شرع نیز تعدیل و تخفیف مجازات، مجازات‌های جایگزین مورد استقبال فقه بوده است، زیرا هدف فقه از مجازات نیز بازپروری مجرمان است و هیچ‌گاه در صدد اشد مجازات نبوده است.

سؤال دیگر مطرح شده بود که در پاسخ به آن باید گفت مجازات‌های جامعه‌گرا از نظر اقتصادی مزایا و جایگاه مناسبی را به خود اختصاص داده‌اند، زیرا این مجازات‌ها در ابتدا منجر به کاهش هزینه نگهداری

در نتیجه با فرصتی که در این مقطع به سبب کسب مهارت به دست می‌آورند، می‌توانند موقعیت‌های جدیدی برای درآمدزایی کسب کنند. در یک نگاه دیگر به این قضیه باید گفت که هزینه‌ها و مخارج سنگین نگهداری زندانیان و بیرون افتادن آن‌ها از مدار اقتصادی کشور، تهدیدها و چالش‌های زیادی را برای دولت و اقتصاد ایجاد می‌کند، زیرا همه افراد در یک جامعه زندگی می‌کنند و این هزینه‌ها آثار منفی خود را در سطح کلان بر اقتصاد نشان خواهد داد؛ لذا مجازات‌های جامعه‌گرا از نظر دخل و خرج عمومی کشور، می‌توانند نتایج به صرفه‌تری نسبت به مجازات‌های سلب آزادی داشته باشند.

در یک نگاه دیگر باید گفت که مجازات‌های جامعه‌گرا می‌تواند در جزای نقدی و جزای نقدی روزانه خود را منعکس کند. در جزای نقدی محکوم‌علیه به پرداخت مبلغی وجه نقد محکوم می‌شود. این جزای نقدی یک مجازات مالی است که باید مبلغی پول به حساب صندوق دولت واریز شود (احمدی، ۱۳۸۷، ۶۵). در جزای نقدی روزانه به این دلیل که جریمه‌ها روزانه می‌باشند و میزان و مقدار آن‌ها به شرایط و درآمد روزانه مجرم بستگی دارد به آن‌ها جزای نقدی روزانه می‌گویند (آشوری، ۱۳۸۵، ۳۸۳). در نتیجه جزای نقدی و جزای نقدی روزانه نیز از نظر اقتصادی قابل بحث هستند.

با این توصیف، به نظر می‌رسد که حرکت به سمت حبس‌زدایی و کاهش جمعیت کیفری، نه یک گزینه بلکه یک الزام در شرایط اقتصادی-اجتماعی موجود است و در این میان تأثیر اقتصادی مجازات‌های جامعه‌گرا بر کسی پوشیده نیست.

زندانیان می‌شود. تبدیل مجازات‌ها به جزای نقدی و جزای نقدی روزانه نیز اثر دیگری بر موضوعات اقتصادی است؛ اما از همهٔ این موارد مهم‌تر اینکه مجرمان در پی مجازات‌های جامعه‌گرا، به امور شغلی و فناوریانه‌ایی مشغول می‌شوند که حاصل آن چرخهٔ اقتصادی صنعتی است. در نتیجه با پاسخ به فرضیات مطرح‌شده می‌توان گفت مجازات‌های جامعه‌گرا منجر به روند کاهشی تکرار جرم می‌شوند. با توجه به موضوعات مطرح‌شده پیشنهاد می‌شود که سیستم قضایی، بستر مجازات‌های جامعه‌گرا را بیش از پیش در کشور فراهم کند و قضات را به صدور احکام و مجازات‌های جامعه‌گرا سوق دهد.

۷. سهم نویسندگان

همهٔ نویسندگان به‌صورت برابر در تهیه و تدوین پژوهش حاضر مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در این پژوهش، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

منابع

فارسی و عربی

قرآن کریم

- آشوری، محمد، عدالت کیفری، تهران، گنج دانش، ۱۳۸۵.
- اختری، عباس؛ مودن‌زادگان، حسن‌علی، «جایگاه حقوق بزه‌دیده در مرحله تحقیقات مقدماتی از منظر قانون آئین دادرسی کیفری ایران»، پژوهش حقوق کیفری، سال هفتم، شماره ۲۶، ۱۳۹۸.
- الزحیلی، وهبه، الفقه الاسلامی و ادلته، جلد ۶، چاپ ۶، دمشق، دارالفکر، ۱۴۰۵ق.
- الطوسی، ابن‌جعفر محمدبن الحسن بن‌علی، التهذیب، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۶ق.
- احمدی موحد، اصغر، اجرای احکام کیفری، تهران، میزان، ۱۳۸۷.
- ابن‌منظور، لسان العرب، بیروت، دارالصادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴.
- بولک، برنار، کیفرشناسی، ترجمه: علی‌حسین، نجفی جامعه‌گرا، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۴.
- پیامی، نظام‌الدین؛ زارعی شریف، وحید؛ محمودی، امیررضا؛ لرحجوری، عاطفه، «چالش‌های بومی‌سازی ضمانت اجرای کیفری در حقوق ایران با تأکید بر مجازات‌های جامعه‌مدار»، فصلنامه مطالعات میان-رشته‌ای فقه، شماره ۵، ۱۴۰۰.
- توماس، جیم؛ بولفند، شارون، «نقد و بررسی یک نظریه از جرم‌شناسی رادیکال: تفکر مجدد الغاگری یا لغو مجازات حبس»، ترجمه محمدرضا گودرزی، مجله حقوقی و قضایی دادگستری، ۱۳۸۴، صص ۱۴۲-۱۵۸.
- پرادل، ژان، تاریخ اندیشه‌های کیفری، ترجمه علی حسین، نجفی جامعه‌گرا، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۱.
- جمعی از نویسندگان، تعزیرات از دیدگاه فقه و حقوق جزا، قم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلام، چاپ اول، ۱۳۸۵.
- جباری، فاطمه؛ باقری، احمد؛ واحدی یاری‌جان، یونس، «فلسفه مجازات در اسلام، ترکیبی از گذشته-گرا و آینده‌نگر»، مجله نامه الهیات، سال دوازدهم، شماره ۴۸، ۱۳۹۸.
- حاجی‌تبار فیروزجائی، حسن، مجازات‌های جایگزین حبس در حقوق کیفری ایران، تهران، فردوسی، ۱۳۹۳.
- حاجی مقیمی، ابوالقاسم، فلسفه مجازات در اسلام، مجله فقه اهل‌البیت، شماره ۵۱، بی‌تا.
- حاجی ده‌آبادی، احمد، قواعد فقه جزایی، قم، حوزه و دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- حسینی، سیدمحمد، سیاست جنایی در اسلام و در جمهوری اسلامی ایران، تهران، سمت، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
- خویی، ابوالقاسم، مبانی تکمله المنهاج، مؤسسه احیاء الآثار الامام الخویی، قم، چاپ اول، ج ۲، ۱۴۲۲.
- رایجیان اصلی، مهرداد، بزه‌دیده شناسی حمایتی، چاپ اول، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۸۴.

- قیاسی، جلال‌الدین و دیگران، مطالعهٔ تطبیقی حقوق جزای عمومی (اسلام و حقوق موضوعه).
- نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام، بیروت، داراحیاء التراث العربی، چاپ هفتم، جلد ۴۱، ۱۴۰۴.

لاتین

- Banks, Cyndi. (2012). Criminal justice ethics: theory and practice, Thousand Oaks. Calif: Sage Publications.
- Innes, Martin. (2003). Understanding Social Control: Crime and Social Order in Late Modernity. McGraw-Hill International University Press.
- Hudson, B. (2003). Understanding Justice: An Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory. Buckingham, England: Open University Press.
- Brownlee, Lan. (1998). Community Punishment (A Critical introduction). Longman.
- Cavadino, Michael, James Dignan. (2013). The Penal System: An Introduction. Sage Publication.
- Maniya, Mridula. (2004). Women Criminals and their Life-style. New Delhi Kaveri books.
- Marsh, Ian. (2006). Sociology: Making Sense of Society. England: Pearson Education.
- Primoratz, I. (1999). Justifying Legal Punishment. New Jersey, Humanities Press International, Inc.

- رستمی گرجایی، عابد، بررسی مبانی فقهی و حقوقی تعویق و تعلیق مجازات، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور تهران جنوب، گره فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۱۳۹۷.

- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی الجبعی العاملی، الروضه البهیه فی شرح المعه دمشقیه، مؤسسهٔ گنج عرفان، قم، ۱۳۸۱.

- شیخ مفید، محمدبن نعمان العکبری البغدادی، المقنعه، چاپ دوم، قم، مؤسسهٔ النشر الاسلامی، ۱۴۱۰ق.

- شهید ثانی، زین‌الدین، علی (محقق حلی)، مسالک الفهام علی تنقیح شرائع الاسلام، ج ۱۶، قم: موسسه المعارف الاسلامیه، ۱۳۸۱.

- ظفری، محمدرضا، مبانی عدالت در حقوق جزای اسلام، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۷.

- کریمی، رضا، «اصول حاکم بر تشدید مجازات از منظر فقه و حقوق ایران و افغانستان»، دو فصلنامهٔ تخصصی گفتمان خصوصی، سال یازدهم، شمارهٔ ۲۲، ۱۴۰۱.

- کاتوزیان، مهرداد، حقوق و روان‌شناسی، نشر همد، تهران، چاپ دوم، تهران، ۱۳۹۲.

گودرزی، کیفرشناسی نوین یا کیفرهای اجتماعی (ترجمه و تحقیق)، چاپ اول، تهران، مجمع علمی فرهنگی مجد، ۱۳۸۴.

- فرجی‌ها، محمد؛ مقدسی، محمدباقر، «رویکرد عوام‌گرایی کیفری به عدالت کیفری نوجوانان و جوانان»، مجلهٔ آموزه‌های حقوق کیفری، شمارهٔ ۱۴، ۱۳۸۹.

سایت‌ها

-www.mizanonline.ir